

Тематски зборник

„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ“

Тематски зборник
„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ“

Издавач

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

За издавача

Проф. др Драган Танчић, директор

Уредили и њиредили:

Проф. др Драган Танчић

Др Јасмина Ахметагић, научни саветник

Проф. др Далибор Елезовић

Лектура

Проф. др Јелена Војиновић Костић

Муниба М. Дрековић

Припрема за штампу

Миодраг Панић

Штампа

ГИД „Рi-press“, Пирот

Тираж

150

ISBN 978-86-89025-80-4

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Тематски зборник

**„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ
СТВАРАЛАШТВУ“**

Лепосавић, 2022.

Објављивање овог зборника суфинансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ПРЕДГОВОР	13
Јасмина М. Ахметагић Страх од женског „Аникина времена“	17
Ана М. Мумовић Исконски и ововремени страхови од будућности (прилог тумачењу прозе Страх од сутра Аца Ракочевића)	31
Ана Р. Стишовић Миловановић Страх од завршетка приче	45
Мирјана М. Бечејски „Кратка историја једног дугог и великог страха“: приповетка „Књига“ Иве Андрића	55
Јасмина П. Кнежевић Дервиш и страх (наратив страха у роману Дервиш и смрт Меше Селимовића)	69
Милена М. Видосављевић Појава страха код ученика при учењу и усвајању страних језика	81
Ивана М. Раловић Памћење страха: Други светски рат од књижевности до филма	93
Урош З. Ђурковић Појам еколошке анксиозности и страх од нуклеарне катастрофе у српској књижевности: преглед проблема	115
Зорана З. Ђушић Страх у драмама Душана Ковачевића	127
Магда Г. Миликић Страх у роману „Дан шести“ Растка Петровића	143
Драгана Р. Рајовић Хришћанска деонтологија и страх у приповеци „Злате из Слатине“ Григорија Божовића	157

**ПОЛИТИКОЛОГИЈА, СОЦИОЛОГИЈА, ПРАВО,
ЕКОНОМИЈА, КОМУНИКОЛОГИЈА**

Андрей Владимирович Баранов Методы преодоления страха в насильственном конфликте (на метериалах республик Донбасса)	167
Драган Љ. Танчић, Ванда Б. Божић Страх у политичким и кривичноправним наукама	175
Брацо Ковачевић Политика, интелектуалци и страх	187
Мирослав Д. Стевановић, Драган Ж. Ђурђевић Ширење страха као елемент међународноправног наступа запада против Републике Србије	193
Срђан Ж. Словић Страх као елеменат односа између стратегије и политике у доба хладног рата	215
Радослав В. Балтезаревић Ново оружје политичког маркетинга: Системско одржавање осећаја страха eWOM комуникацијом	223
Маја С. Димић, Светислав С. Пауновић Програм економских мера за ублажавање негативних ефеката проузрокованих КОВИД-19 пандемијом у Републици Србији	239
Марјан Д. Марјановић, Милан Ж. Милошевић, Неџад С. Коралић Страх од демонополизације државе у војној безбједности	255
Невена Д. Красуља, Дејан Т. Илић, Гордана Ђуретић Појава страха услед економске кризе и немогућности планирања каријере	273
Перица Б. Милетић Страх запослених у организацији као механизам изградње свести о безбедности	291
Милан Д. Живојиновић, Сања З. Стошић Хибридни рат као генератор кризе и страха	305
Анђелка Р. Рачић Страх – кочница за пријаву насилника у породици	327
Винко Ј. Пандуревић Страх од рата и страхови у рату	343
Живана Р. Крејић, Јелена Д. Палић Сигурност туристиче дестинације као основа њеног развоја	389

Оља М. Арсенијевић, Јасмина М. Арсенијевић, Ненад Н. Перић Неуобичајене стратегије које стварају подршку промени	399
Марија С. Лугоњић, Драго Д. Орчић, Амела А. Хајдаревић Управљање променама у здравству у кризи изазваној пандемијом COVID-19 Котеровим осмофазним моделом	419
Боривоје В. Балтезаревић Анатомија страха – мултидисциплинарна интерпретација значења и вишеструке функције страха у друштву и култури	443
Бојан С. Драшковић Страх од смеха као основа тоталитарног поретка	451
Милица Р. Васиљевић Благојевић, Горан Р. Стојановић, Верица Г. Трбовић Перцепција страхова студената здравствених студија	473

ИСТОРИЈА, ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ, ЕТНОМУЗИКОЛОГИЈА

Далибор М. Елезовић Феномен страха у историографском делу Жана Делима (1923-2020)	487
Ратко Љ. Љубојевић, Јелена В. Радовић-Стојановић Терор османских власти над српским народом	495
Дејан Р. Дашић Страх од интервенције са истока и наставка наоружања за потребе ЈНА 1951–1958. године	511
Звездана М. Елезовић Тема страха у савременој ликовној уметности	535
Петар Р. Ристановић Улоге феномена страха у разбуктавању косовске кризе 1981-1989. – прилог истраживању	541
Ена С. Мирковић Страх од револуционарног терора у Србији после Другог светског рата	553
Невена С. Петковић Превазилажење колективне трауме: Антрополошка анализа усмених историја интерно расељених Срба са Косова и Метохије	575
Марија М. Савић, Небојша Д. Ђокић Утицај страха од спољног и унутрашњег непријатеља на дислокацију римских војних једница на тлу Дарданије	595

Верица Р. Михајловић

Страх од временских неприлика као повод и инспирација
српских народних обичаја и песама 625

Милена Б. Шљивић

Уметност као начин превазилажења страха избеглица
са Косова и Метохије 637

CONTENT

LANGUAGE AND LITERATURE

FOREWORD	13
Jasmina M. Ahmetagić The fear of the feminine: „Anika's times“	17
Ana M. Mumović Primordial and contemporary fears of the future (contribution of the interpretation of prose „Fear of tomorrow“ by Aca Rakočević)	31
Ana R. Stišović Milovanović Fear of the end of the story	45
Mirjana M. Bečejski A short history of a long and big fear: A short story „The book“ by Ivo Andrić	55
Jasmina P. Knežević Dervish and fear, the fear narrative in the novel „Dervish and death“ by Meša Selimović	69
Milena M. Vidosavljević The appearance of students' fear in learning and acquiring foreign languages	81
Ivana M. Ralović Memory of fear: The Second World War from literature to film	93
Uroš Z. Đurković Eco-anxiety and fear of nuclear disasters in serbian literature: an overview ...	115
Zorana Z. Ćupić Fear in dramas of Dušan Kovačević	127
Magda G. Milikić Fear in Rastko Perović's novel „The sixth day“	143
Dragana R. Rajović Christian deontology and fear in the story „Zlata from Slatina“ by Grigorije Božić	157

**POLITICAL SCIENCE, SOCIOLOGY, LAW,
ECONOMICS, COMMUNICATION SCIENCE**

Andrej Vladimirovič Baranov	
Methods of overcoming fear in violent conflict... (by the materials of The republic of Donbass)	167
Dragan Lj. Tančić, Vanda B. Božić	
Fear in political and criminal law sciences	175
Braco Kovačević	
Politics, intellectuals and fear	187
Miroslav D. Stevanović, Dragan Ž. Đurđević	
Spreading the fear as an element of The West's actions in International law againts The Republic of Serbia	193
Srđan Ž. Slović	
Fear as the element of relationship between strategy in the era of Cold War	215
Radoslav V. Baltezarević	
New weapons of political marketing: systematic maintance of feeling of fear throught eWOM communication	223
Maja S. Dimić, Svetislav S. Paunović	
The program of economic measures for reducing the negative effects caused by COVID-19 pandemic in The Republic of Serbia	239
Marjan D. Marjanović, Milan Ž. Milošević, Nedžad S. Korajlić	
Fear of demonopolization of the state military security	255
Nevena D. Krasulja, Dejan T. Ilić, Gordana Đuretić	
The appearance of fear due the economical crisis of career planning	273
Perica B. Miletić	
Fear of employees in organization of mechanism of building security awareness	291
Milan D. Živojinović, Sanja Z. Stošić	
Hybrid warfare as a generator od crisis and fear	305
Anđelka R. Račić	
Fear-reporting Domestic violence barrier	327
Vinko J. Pandurević	
Fear of war and fears in war	343
Živana R. Krejić, Jelena D. Palić	
Security of a tourist destination as the basis of its development	389

Olja M. Aarsenijević, Jasmina M. Arsenijević, Nenad N. Perić Unusual strategies that create support for changes	399
Marija S. Lugonjić, Drago D. Orčić, Amela A. Hajdarević Managing changes in health care in crisis caused by COVID-19 pandemic with Koter's Eight-phase model	419
Borivoje V. Baltezarević The anatomy of fear- a multidisciplinary interpretation of meaning and multiple functions of fear in society and culture	443
Bojan S. Drašković Fear of laughter as the basis of the totalitarian order	451
Milica R. Vasiljević Blagojević, Goran R. Stojanović, Verica G. Trbojević Perception of fears of medical studies students	473
HISTORY, HISTORY OF ART, ETHNOMUSICOLOGY	
Dalibor M. Elezović The phenomenon of fear in the historiographic work of Jean Delumeau (1923-2020)	487
Ratko LJ. Lubojević, Jelena V. Radović Stojanović The terror of the Ottoman authorities over Serbian people	495
Dejan R. Dašić Fear of intervention from The East and procurement of arms for the needs of the JNA 1951 - 1958.	511
Zvezdana M. Elezović Theme of fear in contemporary art	535
Petar R. Ristanović The role of the phenomenon of fear in the outbreak of the Kosovo crisis 1981-1989 – contribution of the research	541
Ena S. Mirković Fear of revolutionary terror in Serbia after The Second World War	553
Nevena S. Petković Overcoming collective trauma: anthropological analyses of oral history of internally displaced Serbs	575
Marija M. Savić, Nebojša D. Đokić The influence of fear of external and internal enemies on the deployment of Roman military units in Dardania	595

Verica M. Mihajlović

Fear of weather disadvantages as the reason and inspiration
of Serbian folk customs and songs 625

Milena B. Šljivić

Art as a overcome the fear refugees from
Kosovo and Metohia experience 637

Петар Р. РИСТАНОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

УЛОГЕ ФЕНОМЕНА СТРАХА У РАЗБУКТАВАЊУ КОСОВСКЕ КРИЗЕ 1981–1989 – ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ**

Айспиракџи: У раду је анализиран утицај феномена страха на становнике САП (Социјалистичка аутономна покрајина) Косово у годинама разбуктавања косовске кризе, након демонстрација и покушаја побуне Албанаца 1981. Дубоко укорениени међунационални антагонизми, неповерење у политички систем, цензура извештавања, манипулације у изјавама политичара и ширење гласина утицали су да међу припадницима две најбројније етничке заједнице, Србима и Албанцима, дође до нарастања осећаја страха што је водило у продубљивње међуетничког јаза и радикализацију маса. Рад је написан на основу необјављених и објављених архивских извора, штампе и релевантне литературе.

Кључне речи: Косово и Метохија, САП Косово, косовско питање, демонстрације на Косову 1981.

Професор Жан Делимо је за централну тему своје сада већ класичне историје ренесансе *Страх на Западу* одабрао феномен страха. Одлуку је објаснио тврђом да су „не само појединци, узети изоловано, већ и читаве заједнице, па и цивилизације, у сталном дијалогу са страхом“ (Delumeau 1987: 20). Страх је инхерентан људској природи – представља заштиту, неопходни рефлекс који омогућава опстанак. Делимо је закључио да „без страха не би ниједна врста преживела“ (Delumeau 1987: 30).

Одлука да четири века дугу историју ренесансе пише кроз призму феномена страха Делимо је донео свестан мањкавости сваке опште историје – у покушају да се ухвати најшира могућа слика догађаја жртвује се превише детаља. Резултат је налик посматрању *Аџинске школе* Рафаела Сантија са другог краја Рафаелове собе у Апостолској палати у Ватикану. Поглед на

* Научни сарадник, petar.ristanovic@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеном са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2022-14 од 17. јануара 2022. године.

монументално дело оставља утисак стахопоштовања према вештини мајстора али је тек из близине могуће уочити сву генијалност и комплексност уткану у ову фреску. Делимо је био свестан апсурдности покушаја да реконструише читаву историју ренесансе пошавши једино од осећања страха и потраге за сигурношћу. Тако сужену перспективу назвао је тек „једним снопом светлости“ над затамњеном историјом ове епохе. Веровао је, међутим, да она најбоље може бити расветљена укрштањем много таквих снопова, односно стварањем мозаика сатканог од низа сличних истраживања (Delumeau 1987: 21).

На трагу Делимоовог дела написане су многе „локалне“ историје страха. У српској историографији најпознатија је историја страха у позној Византији Радивоја Радића (Radić 2014) као и донекле књига Косте Николића *Страх и нада у Србији 1941-1944. године: свакодневни животи и одокуацијом* (Николић 2002).

Феномен страха је корисно „оруђе“ за писце друштвене историје јер им олакшава да ухвате све оне детаље који по правилу недостају из књига опште историје. Делимо је приметио да историчар „без великих напора открива страх у понашању група. Од такозваних примитивних народа до савремених друштва, он га среће на сваком кораку – и у најразличитијим подручјима свакодневне егзистенције.“ (Delumeau 1987: 32) Поред тога што је свеprisутан, страх је карактеристичан по томе што представља једно од људских осећања која су увек пренаглашена – било да је човек безбрижно уљуљкан у осећање сигурности и потпуно заборавља на могуће проблеме и опасности, било када се над појединца или заједницу надвије несигурност и неизвесност, због чега страх расте далеко изван рационалних граница. Таква рефлексивност чини страх захвалним феноменом како за илустровање друштвених токова у процесима дугог трајања (попут историје ренесансе или позне Византије) тако и за краће процесе – првенствено периоде кризе и несигурности када страх постаје један од доминантних утицаја на понашање читавих заједница.

Улози страха у развоју косовског питања историчари нису посветили много пажње иако представља потенцијално веома захвално поље истраживања. Путописи из 19. века сведоче о страху као једном од основних покретача поступака људи на простору Косова и Метохије (Дарам 1997; Макензи, Ирби 2007).

Страх је имао различите изворе и најчешће је био манифестација нагона за самоодржањем на заосталом, непросвећеном и бесудном поднебљу. Међу локалним становништвом, Србима и Албанцима првенствено, владала је дубока заосталост која је хранила незнање и страх – из којих су даље изниicali племенска нетрпељивост, отпор према новом и другачијем, приврженост застарелим обичајима и уверењима (Јовановић 2011: 30). Неуспех Краљевине СХС/Југославија а потом и комунистичке Југославије да спроведу модернизацију и еманципацију становништва ових крајева утицала је да се исти извори страха, скривени захваљујући вештој социјалној мимикрији, задрже све до краја 20. века, до почетка косовске кризе у СФРЈ.

Политичка историја косовског питања за време трајања СФРЈ детаљно је обрађена у бројним књигама и радовима. Прве анализе узрока и развоја косовске кризе написане су у деценији након демонстрација Албанаца у САП Косово 1981 (Kešetović 1984; Rajović 1985; Ђаковић 1986; Hudelist 1989; Horvat 1989). Карактерише их добра информативност али и оптерећеност тадашњом комунистичком идеологијом. Књиге су написане првенствено на основу извештавања штампе, које је било цензурирано и контролирано, као и на основу тада доступне литературе – док су ван домашаја аутора остали архивски документи и могућност да захваљујући временској дистанци догађаје ставе у шири контекст.

Нова етапа у настанку академске и публицистичке литературе о косовском питању, првенствено на енглеском језику, започела у средином деведесетих, у време ратова на развалинама Југославије и након почетка оружане побуне Албанаца 1998. Међу овим делима по утицају се истичу две „историје Косова“, аутора Ноела Малколма и Миранде Вickers, које се данас у међународној академији сматрају за обавезну полазну тачку сваког истраживања косовског питања и српско-албанског конфликта (Vickers 1998; Malcolm 1999). Обе књиге, заједно са још неколико утицајних публицистичких дела насталим у годинама након рата 1999, карактерише изражена једностраност погледа и потпуно одсуство архивских истраживања за период након 1945. године.

Архивска истраживања косовског питања су темељ на коме су током протеклих 10 година написане четири монографије изникле из докторских дисертација одбрањених на Одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду (Гаталовић 2016; Гаталовић 2018; Ристановић 2020; Вукадиновић 2021). У наведеним књигама је до детаља расветљена хронологија развоја косовског питања у комунистичкој Југославији, указано је на најважније процесе као и на најважније политичке и друштвене чиниоце.

Оно што, међутим, и даље недостаје су дубља истраживања друштвене историје, „снопови светла“ како их је назвао Делимо, који би дали знатно јаснију слику друштвених кретања него што то чине „суве“ чињенице. Трагови оваквих снопова могу се пронаћи у постојећој литератури као и у неколико књига објављених на основу истраживања обављених још током осамдесетих година 20. века. То су пре свих монографија социолога Миленка Карана о крвној освети и резултати истраживања Руже Петровић и Мирјане Благојевић о миграцијама Срба и Црногораца из САП Косово (Karap 1985; Петровић, Благојевић 1989). Обе књиге дају јединствен дубински увид у структуру друштва на САП Косово и односе који су у њему владали, не само између две највеће заједнице – Албанаца и Срба – већ и унутар ових заједница. Пред истраживачем се указује практично премодерно друштво, којим владају генерацијама усађивани нагони и антагонизми. У таквом друштву свака неизвесност – политичка криза и најава дубинских промена – неизбежно доводе до нарастања осећаја несигурности, страха за физички опстанак и последичног бујања агресије и насиља. Управо то се и догодило након демонстрација Албанаца и немира у САП Косово у пролеће 1981. године.

Целокупан развој косовског питања од његовог отварања 1878. па до почетка осамдесетих година 20. века обележило је периодично померање клатна доминације са стране Албанаца на страну Срба и обратно. Средином шездесетих година, након победе конфедералистичке струје у фракцијској борби у врху Централног комитета (ЦК) Савеза комуниста Југославије (СКЈ), у САП Косово је наступио нови период албанске доминације. На политичком плану њега је карактерисао монопол одлучивања у рукама малог броја Албанаца, функционера из врха Покрајинског комитета (ПК) СК Косова. На ширем, друштвеном плану, ова доминација је била најочигледнија кроз системску и вансистемску дискриминацију Срба. Спровођена је интензивна албанизација – наметање искључиво албанског идентитета покрајини и брисање трагова сваког другог идентитета, посебно српског. Последица такве политике било је интензивирање масовног исељавања Срба са територије покрајине (Ристановић 2020: 51-105).

Захваљујући повољном односу политичких снага у југословенском политичком врху и потпуној контроли над покрајином, руководство САП Косова је током седамдесетих јавно приказивало скоро идиличну слику друштвених односа, као што је то нпр. учинио председник ПК СК Косова, Махмут Бакали, приликом посете Ј. Б. Тита покрајини 1979. године.¹ Испод површине, у међунационалној динамици се мало шта било истински мењало у односу који су владали још за време Краљевине СХС/Југославије и раније Турске. Албанци и Срби су живели у опрезној коегзистенцији, једни поред других али не и једни са другима. Припадници обе заједнице били су свесни на чијој страни се налази клатно доминације – и томе су прилагођавали своје навике. Иако су односи били далеко од идиличних, проткани дискриминацијом и заосталошћу, у највећој мери је владала физичка сигурност и перцепција општег стања као стабилног.

Околности су се промениле након демонстрација и покушаја побуне Албанаца у САП Косово током марта и првих дана априла 1981. године. Током демонстрација Албанци су на улицама покрајине тражили проглашење републике и тек нешто мало мање гласно уједињење са Албанијом. Протести су били израз наталоженог социјалног незадовољства, беса због сиромаштва и бесперспективности. Када је незадовољство ескалирало – израз је добило кроз захтеве са националном тематиком. Током масовних и насилних протеста чули се бројни повици против Југославије и њеног система. Највећи број окупљених није наступао отворено антисрпски али је напада и претњи Србима било: појединцима је на улицама додацивано и прећено да се иселе из покрајине²,

1 АС, ђ2 ПК СКК ф27, Материјали са заједничке седнице Председништва ПК СК Косова и САП Косова, одржане 16. октобра 1979. године – седници присуствовао председник Тито, излагање Махмута Бакалија.

2 Милица Чикарић, из Подујева, сведочила је да су њене комшије из породице Џељаџедина Реџеџија учествовале у демонстрацијама. Севдија Реџеџи (24) је у наредним недељама вршила сталан притисак на њу. Говорила јој је: „Шта чекаш, сели се за Србију, баџићу ти бомбу у кућу, побићу вам децу кад будете ти и муж одсутни од куће“. На исти начин вршила је

дошло је до више упада у српске куће и станове у Подујеву³, окупљени Албанци су претили радницима из Србије на градилиштима у Приштини и Ђаковици говорећи им да иду назад у Србију⁴, демонстранти су пресретали и застрашивали возаче са регистарским таблицама из централне Србије на путу Приштина-Подујево....⁵

Отворене претње и физички напади су у највећој мери престали са смирењем демонстрација. И даље је долазило до анонимних претњи, добацивања на улици и исказивања јавне нетрпељивости. У периоду од неколико месеци након демонстрација било је случајева скрнављења надгробних споменика, покушаја паљења кућа, пољских штета (Вечерње Новости 1981), полупани су прозори на цркви у Урошевцу (Политика Експрес 1981), оштећена је капела у Косовској Митровици, каменоване су српске куће у Подујеву (Јединство 1981) а било је и физичких сукоба.⁶

Током трајања демонстрација и након њих подвојеност између две најбројније етничке заједнице у САП Косово – Албанаца и Срба – постала је очигледна. Маса Албанаца је протестовала на улицама док су Срби остајали затворени у кућама и ишчекивали шта ће се догодити. Радници у медицинским установама су касније сведочили да су рањени демонстранти тражили да их лече искључиво Албанци. Неколико дана касније, када су специјалне јединице милиције и додатне јединице ЈНА распоређене у покрајину, Срби су их дочекивали са поздравима док су Албанци негодовали и нису скривали незадовољство.⁷

Убрзо након демонстрација почели су да пристижу извештаји о бекству Срба из покрајине због осећаја несигурности. Неколико породица из Србице се сместило у хотелу у Рашки где су рекли да су дошли јер се не осећају безбедно у својим кућама. Републички СУП Црне Горе је регистровао више породица које су се склониле из покрајине такође због страха и осећаја несигурности.⁸ Атмосфера страха је била тако јасно видљива да је чак и Махмут Бакали на седници Председништва СФРЈ морао да призна да је између етничких група дошло до „захлађења“.⁹

притисак и на друге две српске породице у зграду. Због страха за децу, Чикарићи су се преселили у Прокупље у августу 1981. АЈ, ф215 к131, Пријава Чикарић Милке против Реџепа Сведије, поднета Окружном јавном тужилаштву у Прокупљу 30. децембра 1982.

3 АЈ, ф803 к1787, „Хронологија контрареволуционарних догађаја у САП Косово од 11. марта до 9. априла 1981. године“ (Државна тајна), Материјали са 14. седницу Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржану 17. априла 1981.

4 АЈ, ф803 к1787, Ненасловљена кратка информација у: Материјали са 13. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 2. априла 1981. године.

5 АЈ, ф215 к131, Изјава Раденовић Драгоша дата СДБ Смедерево, 14. 04. 1981.

6 АЈ, ф803 к1787, „Актуелна питања безбедносне ситуације и процена очекиваног деловања непријатеља у САП Косово“ (Строго поверљиво), Материјали за 18. седницу Савезног савеза за заштиту уставног поретка, одржану 21. августа 1981.

7 ИАУ, МГ 1595, Никола Човић: сећање на другу побуну Шиптара на Косову 1981. у реону Пећи и Ђаковица.

8 АЈ, ф803 к1787, „Хронологија контрареволуционарних догађаја...“

9 АЈ, ф803 к99, Материјали са 68. седнице Председништва СФРЈ, одржане 5. априла 1981, излагање Махмута Бакалија. (Државна тајна)

Страх није захватио само Србе. Вести о немирима ван покрајине су подстакле жељу за реваншизмом. Током два месеца након демонстрација догодило се осам физичких напада на Албанце ван Косова и 44 напада на њихову имовину, највише у Србији и Македонији. Чули су се позиви на бојкот пекара и занатских радионица чији су власници били Албанци. Као последица, група радника Албанаца напустила је градилиште термоелектране у Обреновцу и вратила се назад у САП Косово. Исти су учинили и радници са једног градилишта у Новом Пазару (НИН 1981). Сличне ситуације су се догађале широм Југославије, све до Словеније. У једном материјалу који је достављен Председништву СФРЈ у јуну наведено је да се због страха, гласина и притисака у САП Косово вратило око 1.200 Албанаца.¹⁰

Демонстрације и покушај побуне Албанаца разоткрили су све проблеме у САП Косову који су до тада тињали испод површине, прикривени оптимистичним изјавама покрајинских функционера. У месецима који су уследили покрајинско руководство се нашло под великим политичким притиском из остатка федерације јер су дозволили да дође до тако масовних немира. Ослабљену политичку позицију руководства САП Косова искористили су у републичком руководству Србије да отворе више спорних питања, првенствено да јавно проговоре о проблему масовног исељавања Срба из САП Косово и да потом имплицитно затраже промену уставних односа републике и њених покрајина. Представници Србије у савезним институцијама су тврдили са су проблеми у САП Косово доказ нефункционалности односа заведених Уставом Србије из 1974.¹¹

Ове две теме – масовно исељавање Срба и промена уставних односа – постала су централна питања која су обликовала развој косовске кризе до краја деценије. Покрајинско и републичко руководство су се спорили око оцене узрока исељавања (притисци или економски разлози) што је даље коришћено за обрачун око главног питања уставних односа у Србији. Будући да је редефинисање положаја покрајина у оквиру Србије могло да има шире импликације (као преседан на коме би била извршена рецентрализација читаве државе) у спор су били укључена и руководства других република која су тежила да заштите своје интересе.

У тешкој политичкој борби, која је током највећег дела деценије била „заглављена“ будући да ниједна страна није имала одлучну политичку већину, постепено је спроведена мобилизација грађана чије је незадовољство усмеравано и коришћено као средство притиска. У годинама распадања економског и друштвеног поретка који је грађен три деценије функционери и штампа су манипулисали масама, најчешће за то користећи њихове примарне емоције – пре свега страх.

Већ током демонстрација 1981. у обе заједнице, међу Албанцима и Србима, почеле су да се проносе различите гласине. Врло симптоматичан пример била

10 АЈ, ф507 III/316, Материјали са 95. седнице Председништва ЦК СКЈ, одржане 23. јуна 1981, неауторизоване магнетофонске белешке, излагање Франње Хрељевића. (Државна тајна)

11 АС, ф803 к110, Материјали са 92. седнице Председништва СФРЈ, одржане 23. септембра 1981, излагање Петар Стамболића.

је широко распрострањена гласина да су српски полицајци једној девојци Албанки, учесници демонстрација која је носила албанску заставу, одсекли дојке говорећи да више никад неће рађати албанску децу. Албанац Гани Пачеризи осуђен је на казну због ширења ове гласине за коју нема ниједног доказа да говори о стварном догађају.¹² Прича се, међутим, толико раширила да једну њену верзију помиње и албански глумац који је до смрти живео у Београду, Беким Фехмиу. У мемоарима написаним више од 30 година касније након ових догађаја он наводи да је детету причао како су се полицајци Срби хвалили: „Пендрецима смо цепали материце студенткињама, речима, нећеш више рађати шиптарско копиле...“ (Fehmiu 2014: 428).

Интелектуалац из Приштине, Шкељзен Малићи, који је такође у време демонстрација био у Београду, више од три деценије касније овако описао свој доживљај немира и интервенције полиције: „Још увек имам живу слику тада створену у мојој имагинацији како колона блиндираних возила и камиона са српском полицијом прелази границу код Мердара и како одмах по уласку на Косово полицајци излазе из тих возила и испаљују рафале на све што се креће, а што је њима личило на Албанце. [...] Било је јасно да Србија интервенише као држава, у име Срба, показујући тако зубе и претећи ратом“ (Malići 2014: 29).

Шкељзен Малићи је био син Мехмета Малићија, високог службеника Секретаријата унутрашњих послова (СУП) Косова, и сасвим сигурно зна да догађаји ни издалека нису личили на његов опис. Он је, међутим, добро сведочанство како је велики број Албанаца колективно доживео те дане и каква је њихова слика у њиховом колективном памћењу.

На седници Председништва СФРЈ, одржаној неколико дана након демонстрација, Махмут Бакали је упозорио да има пуно „потурања дезинформација и увеличавања ствари“.¹³ Још експлицитнији је био председник САП Косова, Џавид Нимани, који је изјавио да „непријатељ прави шпекулације са бројем погинулих и повређених“ и да ће сву одговорност „пребацити на Србе, или ће све јединице ван Косова прогласити српским“.¹⁴ Тако је и било. Међу масама Албанаца почела је да се формира представа како су демонстрације било израз њихове тежње за еманципацијом и бољим животом на шта је репресијом одговорила Србија (не Југославија). Дотадашњу перцепцију да су Србија и Срби одговорни за недостатак послова и тешку финансијску ситуацију Албанаца на Косову почело је да смењује страх да би акције Србије могле да угрозе не само њихов социјални статус већ и физички опстанак.

У првој половини деценије покрајинска власт није отворено подстицала овакво расположење али се није озбиљније ни борила против њега. Како се

12 АЈ, ф212 к4, Одлука Врховног суда Косова о жалби на пресуду Ганију Пачеризију (кж. бр. 377/81).

13 АЈ, ф803 к99, Материјали са 68. седнице Председништва СФРЈ..., излагање Махмута Бакалија.

14 АЈ, ф803 к99, Материјали са 68. седнице Председништва СФРЈ..., излагање Џавида Ниманија..

конфликт око уставних надлежности интензивирао, а односи између Приштине и Београда заоштравали, овакви ставови се све чешће подстицани изјавама покрајинских функционера – тако да је пред крај деценије међу Албанцима владао став да је актуелни Устав, који Србија покушава насилно да промени, једини гарант њиховог физичког опстанка (Ристановић 2020: 493-542).

Са друге стране, упорно негирање покрајинских руководилаца да се Срби исељавају због притисака и дискриминације, као и одсуство конкретних потеза да се њихов положај поправи, код Срба су довели до уверења да у покрајини не могу пронаћи заштиту – због чега су помоћ тражили од републичких и савезних институција у Београд (Владисављевић 2021). Тако је дошло до даљег раста неповерења између две заједнице: Албанци су зазирали од Србије и Београда а када су Срби из САП Косова тамо покушали да пронађу упориште – Албанци су почели да их доживљавају као претњу. Срби су се бунили због дискриминације и угрожене физичке безбедности – док је код Албанаца на основу изјава покрајинских функционера нарастало уверење да су такве жалбе само измишљени изговор за интервенцију Србије. Одбијање покрајинских институција да им помогну у решавању проблема, сумњичавост највећег броја Албанаца и агресивност мањине утицали су да код Срба нарасте непријатељство према Албанцима у целини. Тако су и за једне и за друге дојучерашње невољене комшије постале – непријатељи.

Делимо је написао: „Када је колективан, страх може да доведе до настаних и самоубилачких поступака, када нестаје исправно опажање стварности“ (Delumeau 1987: 30). Цитат речито одсликава колективну психозу која је у САП Косово завладала током косовске кризе. Њена подлога су били објективни, озбиљни проблеми и дубоко укорено неповерење, али је ситуација даље вишеструко погоршавана извештавањем контролисаних медија и злоупотребом маса од стране политичких руководилаца. Неопходни катализатор био је страх.

Оваква ситуација није била ограничена само на САП Косово. Већ након демонстрација у централној Србији су се проносиле разне гласине. Говорило се да на Косову силују, вређају и прогоне Срби. У Крушумлији се причало да су на Косову све српске куће спаљене а деца побијена.¹⁵ Када је 1982. у селу Самодрежа код Вучитрна убијен Србин Данило Милинчић, након свађе са комишијом Албанцем, Фератом Мујом, запаљиво извештавање о националној димензији злочина довело је до нарастања беса међу Србима у покрајини и остатку Србије. Радници из неколико великих предузећа у Београду (ЛМК, ИМТ, ИМР и др.) су организовали зборове на којима су тражили информације о стварном стању на Косову и постављали питања о безбедности Срба. До сличних реакција је дошло и у Врњачкој бањи, Горњем Милановцу, Нишу, Крагујевцу)...¹⁶

15 АС, б2 к305, „Преглед реакција на догађаје у САП Косово“ (Строго поверљиво), у: Материјали са 14. седнице ЦК СК Србије, одржане 6. маја 1981.

16 АС, г274 к2/III, Материјали са 4. (заједничке) седнице Председништва СР Србије и ЦК СК Србије, одржане 17. јуна 1982, стенографске белешке, уводно излагање Вељка Марковића (Строго поверљиво).

Преломни тренутак у радикализацији Срба и Албанаца била је 1985. година. Главни катализатор догађаја био је „случај Мартиновић“ – тешко рањавање Србина, Ђорђа Мартиновића, у селу Гоњи Ливоч крај Гњилана. Иако околности повређивања Мартиновића никада нису до краја разјашњене – случај је и за Срба и за Албанце постао симбол њихове судбине у Југославији. Међу Србима владало је уверење да је над Мартиновићем извршен страховит, етнички мотивисан злочин, са неодољивом асоцијацијама на османлијска времена набијања на колац – доказ геноцида који је антисрпски настројен режим покушао да прикрије. Најчитанији београдски недељник, НИН, извештавао је: „Зашто нас и даље изненађују драстични случајеви са Косова? Треба ли човек у својој земљи, на свом огњишту, да се плаши и да бежи од суседа? Хоћемо ли том човеку најзад помоћи да се ослободи тог страха?“ (НИН 1985).

Са друге стране, Албанци су у случају Мартиновић видели наметање лажне кривице читавој националној заједници, заверу „државе“ која је наводни злочин конструисала и за њега оптужила Албанце. Америчка ауторка Џули Мертус је 1999. на Косову разговарала са Албанцима, медицинским особљем које је 1985. било укључено у лечење Мартиновића. Сви су били уверени да је повреде нанео сам себи, као последица несрећног случаја, и да је потом лагао због осећаја срамоте. Манипулација информацијама и одуговлачење да се истрага оконча за Албанце у САП Косово била је доказ да су политички органи из Београда желели да изазову антиалбанско расположење и подстакну захтеве за укидањем аутономије САП Косово (Mertus 1999: 106).

Резултати оваквог развоја колективних осећања постали су очигледни пред крај деценије. Током 1988. масе Срба са Косова и из остатка Србије на улицама градова Србије и Црне Горе су захтевале промену устава и враћање покрајина под окриље Србије. Срби са Косова су у томе видели једини начин да им се обезбеди опстанак у покрајини. На окупљањима су узвикиване пароле: „Хоћемо слободу“, „Живела ЈНА“, „Чуваће нас синови“, „Хоћемо заштиту од војске“, „Војска ће да му суди“, „Хоћемо слободу или војну управу“, „Дајте нам оружје“...¹⁷ Све речито указују на јасну узрочно последичну везу – најдубљи страхови, за безбедност деце и физички опстанак, рађали су бес и агресију. Када су повици „Хоћемо слободу“ остали неуслишени – био је кратак пут до повика „Дајте нам оружје“.

Сличан процес се одвијао и међу Албанцима. Суштина предложених уставних промена била је у враћању институција покрајине под окриље републичких институција. Промене су имале много већи симболични значај – будући да је њима окончавано „подржављење“ покрајина – него практични, јер се оне практично не би ни одразиле на свакодневни живот људи у покрајини. Суштина промена је била да би оне означиле крај надања Албанаца о прерастању покрајине у републику.

17 АС, г274 к17/IV, Материјали са 29. седнице Председништва СР Србије, одржане 19. октобра 1987, неауторизоване магнетофонске белешке (Строго поверљиво), излагање Светомира Лаловића.

Албанци у покрајинском руководству нису желели да на то пристану. Након губитка подршке на савезном нивоу упориште су тражили у масама Албанаца. Користећи медије на албанском језику шири су уверење да одбрана уставних решења из 1974. у ствари борба за физички опстанак Албанаца у Југославији. Као резултат – када је постало јасно да ће до уставних промена доћи – букнули су масовни протести Албанаца у новембру 1988. и фебруару 1989. године (Ристановић 2020: 506-518).

Амандмани на Устав СР Србије усвојени су 27. марта 1989. године. Борисав Јовић је изјавио да је у питању „свечан и радостан дан“. Сутрадан је у САП Косово проглашен дан жалости због више од 20 жртава у насилним демонстрацијама против уставних промена (Јовић 2010: 191-192). Паралела сликовито описује стање и доживљај стварности у САП Косово у предвечерје слома СФРЈ.

Етнички ровови су били ископани – дубљи него икада раније. Међуетничким односима доминирали су неповерење и нетрпељивост. За то је постојало плодно тле захваљујући дубоко укоренењем антагонизму између Срба и Албанаца. Постојало је, међутим, и историјско искуство да је мирна коегзистенција дугорочно најбоље решење јер је увек постојала опасност да се клатно доминације помери на другу страну. Захваљујући манипулацији страховима и нагонима свест о потреби коегзистенције је нестала. Са обе стране националног забрана доминирао је став да друга страна представља претњу по њихов физички опстанак. Нагон за самоодржањем гурао је обе заједнице у изолацију и конфликт. Позорница за рат била је постављена.

АРХИВСКИ ИЗВОРИ

Архив Југославије (АЈ)

- Фонд 212 – Савезни суд
- Фонд 215 – Савезно јавно тужилаштво
- Фонд 507 – ЦК СКЈ
- Фонд 803 – Председништво СФРЈ

Архив Србије (АС)

- Фонд ђ2 – ЦК СК Србије
- Фонд г274 – Председништво СР Србије

Историјски архив Ужице

- Фонд Мемоарска грађа

ШТАМПА

- Вечерње Новости 1981: „Има још оклевања“, *Вечерње Новостии*, 16. јун 1981.
- Јединство 1981: „Површно трагање за последицама“, *Јединство*, 23. јун 1981.
- НИН 1981: „Неке мучне вести“, *НИН*, 7. јун 1981.
- НИН 1985: „Одсудна битка“, *НИН*, 12. мај 1985.
- Политика Експрес 1981: „Неодговорне изјаве су против истине“, *Политика Експрес*, 12. јул 1981.

МАМОАРИСТИКА

- Дарам 1997: Мери Едит Дарам. *Кроз српске земље 1900-1903*. Београд: Српска Европа.
- Јовић 2010: Борисав Јовић. *Полиитички лавиринт деветдесетих*. Службени гласник: Београд.
- Макензи, Ирби 2007: Џорџина Мјур Макези. Ирби, Паулина Аделина. *Путовање по словенским земљама Турске у Европи*. Luxphoto-Rotary club: Београд.
- Малић 2014: Škeljzen Malić. *Kosovo i raspad Jugoslavije*. Radnička komuna Links: Beograd; Mostart: Zemun.
- Fehmiu 2014: Bekim Fehmiu. *Blistavo i strašno*. Knjiga 2. Samizdat B92: Beograd.

ЛИТЕРАТУРА

- Vickers 1998: Miranda Vickers. *Between Serb and Albanian: a History of Kosovo*. University of California Press.
- Вукадиновић 2021: Игор Вукадиновић. *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969)*. Балканолошки институт САНУ: Београд.
- Гаталовић 206: Миомир Гаталовић. *Косово и Метохија у државној политици Југославије 1958-1965*. Институт за савремену историју-Друштво историчара Србије: Београд.
- Гаталовић 2018: Миомир Гаталовић. *Бурна времена. Косово и Метохија у државној политици Југославије 1966-1969*. Институт за савремену историју: Београд.
- Delumeau 1987: Jaen Delumeau. *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII) veka. Opsednuti grad*. Knj. 1. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada/Dnevnik.
- Ђаковић 1986: Спасоје Ђаковић. *Сукоби на Косову*. Народна књига: Београд.
- Јовановић 2011: Владан Јовановић. *Вардарска бановина 1929-1941*. Институт за новију историју Србије: Београд.
- Karan 1985: Milenko Karan. *Krvna osveta*. Partizanska knjiga: Beograd.
- Kešetović 1998: Muhamed Kešetović. *Kontrarevolucija na Kosovu: pokušaj i sprečavanje*. Zadruga: Beograd
- Malcolm 1999: Noel Malcolm. *Kosovo. A Short History*. New York University Press: New York.
- Mertus 1999: Julie. Mertus. *Kosovo: how myths and truths started a war*. University of California Press.
- Николић 2002: Коста Николић. *Страх и нада у Србији 1941-1944. Јодине: свакодневни животи под окупацијом*. Завод за уџбенике: Београд.
- Петровић, Благојевић 1989: Ружа Петровић, Мирјана. Благојевић. *Сеобе Срба и Црногораца са Косова и из Метохије. Резултати анкете сprovedене 1985-1986. Јодине*. Демографски зборник. Књ. 2. САНУ: Београд.
- Radić 2014: Radivoj Radić. *Strah u poznoj Vizantiji 1180-1453*. Evoluta: Beograd.
- Rajović 1985: Radošin Rajović. *Autonomija Kosova: istorijsko-pravna studija*. Ekonomika: Beograd.
- Ристановић 2020: Петар Ристановић. *Косовско питање 1974-1989*. Информатика-Прометеј: Београд-Нови Сад.
- Horvat 1989: Branko Horvat. *Kosovsko pitanje*. Globus: Zagreb.
- Hudelist 1989: Darko Hudelist. *Kosovo. Bitka bez iluzija*. Centar za informacije i publicitet: Zagreb.

Petar R. Ristanović

THE ROLE OF THE PHENOMENON OF FEAR
IN THE OUTBREAK OF THE KOSOVO CRISIS 1981-1989
- CONTRIBUTION TO THE RESEARCH

Summary

The paper analyzes the impact of the phenomenon of fear on the population of the SAP (Socialist Autonomous Province) Kosovo in the years of the flare-up of the Kosovo crisis (1981-1989). Deep-rooted inter-ethnic antagonisms, distrust in the political system, censorship of reporting and the spread of rumors influenced an increase in the feelings of anxiety and fear among the members of the two most numerous ethnic communities in SAP Kosovo – the Serbs and the Albanians. Activation of self-preservation instinct was leading to increased aggression towards perceived enemies. That led to the deepening of the inter-ethnic gap and the radicalization of the masses which later created fertile ground for the outbreak of war. The paper is written on the basis of unpublished and published archival sources, press articles and academic literature.

Key words: Kosovo and Metohija, SAP Kosovo, Kosovo issue, demonstrations in Kosovo in 1981.